

Kristfrid Ganander orvosságoskönyve (1788)

JUHOS Meri

Debreceni Egyetem
juhos.meri@arts.unideb.hu

Ganander élete és munkássága

Kristfrid Ganander (1741–1790) népköltészeti gyűjtőként, szótárkészítőként és régészként ismeretes, akinek neve elsősorban az első finn nagyszótár, a *Nytt Finskt Lexicon* [Új finn lexikon] és a *Mythologia Fennica* révén került be a köztudatba. Ganander teológusnak tanult, de a humán tudományok mellett a természettudomány, az orvoslás és a régészet világában is otthonosan mozgott.

Ganander a közép-finnországi Haapajärviben született. Tanulmányait Turukuban végezte, itt avatták 1763-ban pappá. Ezután a pietarsaari káplán segédje lett, majd mestertanulmányai miatt visszatért az egyetemre. Később ismét segédkáplánként működött Vaasa és Laihia településeken. 1755-ben Rantsila káplánjává lépett elő, ahol haláláig, 1790-ig dolgozott. Összesen tizenegy műve jelent meg, változatos témákban. Megtalálhatók köztük népköltészeti és népmesegyűjtemények, szógyűjtemények és orvostudománnyal foglalkozó művek egyaránt. A gyűjtőmunka iránti érdeklődés egyfajta családi örökség lehetett, mivel apja korai halála után a szintén pap anyai nagyapja, Henrik Hideen nevelte fel, aki maga is kiterjedt szógyűjteményeket szerkesztett. Hideen anyagait Ganander később saját szótára megalkotásához is felhasználta. A gyűjtemények nagy részét népköltészeti alkotások tették ki.

Egyetemi évei alatt került kapcsolatba az ismert történész-gyűjtővel, Henrik Gabriel Porthannal (1739–1804), akivel később a Pohjanmaai diákegylet (Pohjalainen osakunta) kurátorai voltak. A kapcsolat kezdetének ideje vitatott, egyes források szerint Porthan az 1760-as évek legelejétől segítette Ganander gyűjtését, míg Ganander maga csak 1764-től datálja ezt az időszakot. Mindenesetre, amikor Porthan 1766-ban kiadta a *De pöësi fennica* című sorozatát-

nak első részét, a kötet előszavában egy Ganander által írt gratuláló vers is szerepelt, ami a köztük lévő jó kapcsolatra enged következtetni.

Ganander a versek gyűjtése mellett maga is költött, bár önálló verseskötete nem jelent meg. Két ismertebb verse a nagyapja halálára írt gyászvers és a Gusztáv (Kustaa) koronaherceg esküvője alkalmából készült gratulálóvers. A népköltészeti alkotások gyűjtését valószínűleg Rantsilába érkezése után kezdte meg, bár adatbázisának nagy része később eltűnt. Emellett találós kérdéseket és szólásokat, közmondásokat is gyűjtött, ebből az anyagból írta meg az 1783-ban megjelent *Aenigmata Fennica, Suomalaiset Arwotuxet Wastauksen kansa* [Finn találós kérdések válaszokkal] című gyűjteményt, ami 337 rejtvényt és azok megoldásait tartalmazta. Ez az első ilyen jellegű finn nyelvű kiadvány.

A szólások gyűjteménye valószínűleg elpusztult a turkui tűzvészben. A következő, nyomtatásban is megjelent mű, az *Uudempiä Uloswalituuta Satuja* [Újabb válogatott mesék] (1784) különböző gyűjteményekből lefordított népmeséket tartalmazott.

Ganander legismertebb műve a svéd nyelvű *Mythologia Fennica* (1789), amely változatos gyűjteménye a finn hitvilágban szereplő istenségeknek, hősöknek, helyszíneknek. Az egyfajta mitológiai lexikonként szolgáló kötet ábécérendben sorolja fel a közel három évtized alatt finn és lapp versekből, mondákból és egyéb nyelvemlékekből összegyűjtött anyagot. Ezt a művet Ganander híres szótára, a *Nytt Finskt Lexicon* mellékletének szánta. Maga a szótár a szerző életében kiadatlan maradt (csak 1937–40-ben jelent meg három kötetben, faximile-kiadásban), ettől függetlenül több szótárkészítő munkájának kiindulópontja volt a szótárhoz gyűjtött anyag. (A két műről részletesebben ld. Pentikäinen 1995b: 133–160.)

A későbbiekben a szerző ismét két versgyűjteményt adott ki, ebből az egyikben (*Runo-kirja* [Verseskötet], 1786) saját költeményei mellett bibliai részleteket írt át verses formába, míg a másikat az első finnre fordított orosz versgyűjteményként tartják számon (*Venäjän Naima-Vijsu* [Orosz lakodalmas dalok], 1789).

Bár Ganander műveinek nagy része a humán tudományok terén jelent meg, létezik három, kevesebb figyelmet kapott, ám annál érdekesebb orvostudományi könyve is, amelyek 1788-ban láttak napvilágot. A *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki* [Földművelők házipatikája] a népi gyógyászatból összegyűjtött, mindenki által használható eljárásokat mutatja be. Az *Eläinden Tauti-Kirja* [Állatok betegség-könyve] a haszonállatok betegségeivel és azok kezelésével foglalkozik. A harmadik, az előbbiektől eltérően eredetileg svéd nyelvű mű, a *Kansan parannuskeinoista Rantsilassa 18:lla vuosisadala* [Né-

pi gyógyító technikák a 18. századi Rantsilában] az általa vezetett egyház-község területéről gyűjtött orvoslások módszertanát foglalja össze. Ganander korában az orvosi ellátás nem terjedt ki a szegényebb vidéki emberek köreire, gyógyászati ismeretei pedig az általános tudatlanság miatt csak nagyon keveseknek voltak. Ezt a hiányt próbálta ellensúlyozni az első két művel, amelyek nyelve és nyelvezete az egyszerű emberek számára is érthető finn volt, míg a harmadik mű inkább tudományos kutatómunka. Ez valószínűleg a célközönség igényei miatt íródott svédül, hiszen a művelt emberek, tudósok egy része nem tudott finnül.

A finn népi orvoslás módszereiről is jelentetett meg svéd nyelvű cikkeket egy svéd orvosi folyóiratban (*Läkaren och Naturforskaren* [Az orvos és a természettudós], 1791), tehát az általa feldolgozott gyűjtemény minősége orvosi szempontból is helytálló volt. Felmerülhet a kérdés, hogy az eredetileg teológiát végzett, humán tudományokkal foglalkozó szerzőt mi vihette rá arra, hogy a munkájától annyira eltérő orvostudományi kérdésekkel foglalkozzon. A kor papjai, mint általánosan művelt emberek, gyakran érdeklődtek a teológiától merőben eltérő tudományágak iránt is. Jó példa erre Laihia káplánja, Israel Reinius, aki papi munkája mellett régészettel foglalkozott. Amikor Ganander segédkáplánként Laihiába került, folytatta Reinius kutatásait és cikkeket is jelentetett meg ezekből a svéd nyelvű *Åbo tidningar* [Turkui hírek] c. folyóiratban. (Ganander életéről és munkásságáról: Gustaffson 1995: 203–219; Häkkinen 1995: 161–180; Heikinheimo 1955: 224; Kotivuori 2005; Palola 2009: 21–28; Pentikäinen 1995b: 133–160; Rantsilan kunnan verkkosivu 2005; Tommila – Reitala – Kallio 1983: 153, 158, 233, 235–236, 263–264; Virtanen 1977: 51–57.)

A finn népi gyógyászatról

Ganander elsőként kiadott orvostudományi műve, a *Maan-Miehen Huoneja Koti-Aptheeki* hiánypótló munka. Bár már korábban is jelentek meg hasonló témájú művek Finnországban, ezek nyelve svéd volt, így a finnül beszélő közember, különösen a vidéki földműves, nem rendelkezett semmilyen gyógyászati segédlettel. Mivel a finn nyelvű lakosság nagy része elszórtan, kis közösségekben élt, nem mindig volt lehetőségük orvoshoz fordulni, és ha voltak is népi orvosságaik, azok gyakran egy-egy területre voltak jellemzőek, az adott faluban működő füvesasszony vagy egyéb hozzáértő ismeretei és tapasztalatai alapján (Sirelius 1921: 569–572). Bár a kor füvesemberei és bábái meglepően sok panaszra tudtak gyógyírt ajánlani, a kor vezető halálokaiként számon tartott járványok, gyermekbetegségek miatt meglehetősen nagy volt

a halandóság, és a várható életkor sem érte el a fejlettebb országok szintjét. Svédország és Finnország területén a halálokok bejegyzése a halotti anyakönyvekbe már 1749-ben elkezdődött, de a megjegyzések gyakran homályosak vagy túl általánosak voltak ahhoz, hogy konkrét betegségre lehessen belőlük következtetni (pl. a gyerekek halálának időpontja mellett gyakran csak 'gyermekbetegség' vagy 'gyermekhalál' szerepel, de felnőtteknél is gyakran korlátozódik olyan gyűjtőfogalmakra, mint például 'láz' vagy 'vérzés'). Mindez azt mutatja, hogy hiába működött a halálokok feljegyzése, gyakran a halált megállapító személy sem volt tisztában azzal, milyen betegségre volt az elhunytak (Forsius 2005: 81–97).

A finn népi gyógyászat esetében nagyon nehéz eldönteni, hogy melyik hozzávalót használták mágikus ereje miatt, és melyiket tulajdonképpeni gyógyhatásáért. A növényi adalékokat többnyire tapasztalat útján alkalmazták, de a régi receptekben előfordul számos olyan – főként állati – származék, amely az adott állathoz társított mágikus tulajdonság vagy védőerő miatt kerülhetett a főzetekbe (Achté 1995: 185–195). Kelet-Finnország területén sokáig hittek abban, hogy minden embernek előre meghatározott számú betegségen kell átesnie élete során, így ezeket megelőzni nem, csak kezelni lehet. Érdekes, hogy a betegséget gyakran egyfajta szellemi lény tulajdonságaival ruházták fel. A kór általában jött és utat keresett az ember testén, hogy bejuthasson, és ahhoz, hogy a beteg meggyógyuljon, el kellett üzni. Ezért elterjedt az a szokás, hogy az alapvetően külsőleg használatos gyógyíreket belsőleg is elkezdték alkalmazni, így próbálták elérni, hogy a betegség minél tovább az ember külsején maradjon, mert úgy könnyebben eltávolíthatónak hitték. Az állati származékokból gyakran olajat vagy zsírt vontak ki, amit belsőlegesen alkalmaztak. Ide tartoztak a vad- és haszonállatok testrészei, valamint ürülékük, vizeletük. A gyógynövények ismerete is széleskörű volt, de ezeket inkább külsőleg használták tinktúraként vagy borogatásként. Melegítő és fertőtlenítő hatása miatt általános gyógyszerként említik az égetett szeszt, amit a különböző hatóanyagok alkoholos kivonására is alkalmaztak. Általános módszer volt a beteg testrészt melegítése, illetve a tapasztok alkalmazása. Utóbbiak általában vékony bőrre vagy szövetdarabra kent zsíros, olajos állagú készítmények voltak (Sirelius 1921: 569–572).

A gyógyírként használt növényi hozzávalók azonosítása gyakran nehézkes. Ennek oka egyrészt az, hogy a finnlakta területek különböző részein más-más növényt használtak ugyanannak a betegségnek a kezelésére, de mivel a hatása ugyanaz volt, a különböző növényeket azonos (általában a gyógyhatására vonatkozó) névvel illették. Emellett gyakran a nemek szerint is különb-

séget tettek a hatóanyag kiválasztásában, ugyanazon tünetekre más receptet alkalmaztak nők, férfiak és gyerekek esetében (Sirelius 1921: 569–572).

Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki¹

Ganander gyűjtőútjai során a versek és egyéb hagyományok mellett számos, népi gyógyászattal kapcsolatos receptet is megismert, amelyek szájhagyomány útján öröklődtek egyik generációról a másikra. 1778-ban megjelent művében ezeket a recepteket gyűjtötte össze, kiegészítve néhány, korábban svéd nyelven megjelent orvosi könyvből vett praktikával. Mint ahogy a cím is mutatja, a mű célközönsége kifejezetten a vidéken élő földműves volt, aki távol lévén a hivatásos orvosok hatáskörétől, kénytelen volt a saját környezetében fellelhető hatóanyagokkal boldogulni. Emiatt a műben szinte kizárólag olyan alapanyagok szerepeltek, amelyeket bármelyik paraszt is megtalált és felismert, az orvosság elkészítési módja pedig nem igényelt különösebb technikai felszerelést, bár egyes recepteknél meglepően egyszerű lehetőségeket mutatott be olyan folyamatok elvégzésére, amihez a köztudat szerint speciális eszközök kellenek (pl. desztillálás). A leggyakoribb hatóanyagokat gyógynövényekből nyerték ki, de megtalálhatóak a hozzávalók között ásványok, állati részek és sok olyan alapanyag is, amelynek gyógyászati jelentőségét ma már kétségbe vonják. A gyógynövények hatóanyagait legtöbbször alkohol segítségével vonták ki, amihez a legtöbb recept egyszerű szeszt ajánlott. Az orvosságok formája általában főzet vagy borogatás, amelyet a recept szerint külsőleg vagy belsőleg kellett alkalmazni.

A szerző igyekezett egyszerűen és tárgyilagosan fogalmazni, az egyes recepteket úgy megszerkeszteni, hogy azok gyorsan és könnyen átláthatóak legyenek. A szükséges részfolyamatok leírása pontos és részletes, a receptek gyakran külön életkorra és betegségre vonatkozóan tartalmazzák az ajánlott

¹ A mű teljes címe: Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki, eli Tieto ja Neuwwo tarpeellisimmistä Lääkityxistä, Joita osittain kotona maalla saadaan ja itte taitaan tehdä, osittain Aptheekista owat ostettawat, Nijtten ulospannun määrän ja hyödytyxen kansa, monea tautia wasten, Jotka numeroin jälkeen, Registeristä Aapicen jälkeen löytään, Usiammasta Lääkitys kirjasta uloswedetyt ja Suomexi kirjoitetut Christfrid Gananderilda. Philos. Magist. Wuonna 1785. Wasasa, 1788. Magyar fordítása: Földművelők házipatikája, avagy tudástár és tanácsok a legszükségesebb gyógykezelésekről, melyek részben otthon találhatóak vagy saját magunknak készíthetők, részben patikából beszerezhetők, ezek kiadása a mennyiséggel és a felhasználhatósággal együtt, több betegség ellen, amelyek számok szerint, a regiszterben az ábécé szerint találhatóak, Több gyógyászati könyvből vétettek és finnül íródtak Christfrid Ganander, a filozófia doktora által 1785-ben. Vaasában, 1788-ban.

beviteli adagokat. Ganander a könyvhöz írt előszavában részletesen kitér arra, hogyan kell használni a recepteket, illetve megemlíti, hogy bár a műben felsoroltaknál jóval több gyógyító módszer állna rendelkezésre, a célközönség igényeinek megfelelően igyekezett a legegyszerűbb módszereket kigyűjteni, és a legáltalánosabb betegségeket, sérüléseket figyelembe véve összeállítani azokat, hogy a vidéken élő ember egy valóban használható kiadványt vehessen kézbe.

A mű átláthatóságát nagyban megkönnyíti, hogy az összesen 101 recept számozva következik egymás után, és azok a könyv végén található regiszter segítségével könnyedén visszakereshetők hatóanyagok és betegségek szerint is. A receptek nyelvezete viszonylag egyszerű, de a felhasználó számára problémát jelenthetett, hogy a legtöbb gyógynövény latin névvel szerepel, és a latin elnevezés mellett nem mindig fordul elő a finn név. Az adagoláshoz szükséges mértékegységek elnevezése is széles skálán mozog a karától a fontig.

A receptek címe legtöbbször pontos, lényegre törő, gyakran már a cím is tartalmazza a hatóanyagot vagy a gyógyszer hatását, pl. *izzasztó olaj* vagy *sebet gyógyító borogatás*. Előfordul viszont, hogy a recept elnevezése személynéven alapul. Ez valószínűleg olyan esetekben fordult elő, amikor valamilyen hagyomány vagy legenda az adott személyhez kötötte a gyógyszert, pl. *A négy rabló ecete* vagy *Lorentz von der Lindt seborogatása*.

Az alábbiakban a kötet első tíz receptjét adom közre. Az eredeti betűhív szöveg megtalálható a kaino.kotus.fi honlapon. Az eredeti szöveg központosítását egységesítettem, de a nagybetűs írásmódot megtartottam. A bekezdéseket helytakarékossági okokból összevontam. A 18. századi finn szöveget átültettem mai finnré,² és magyar fordítást is készítettem hozzá. A betegségekkel, a gyógyítás során felhasznált anyagokkal és a súlymértékekkel kapcsolatos háttérinformációkat lábjegyzetekben adom közre.

No. 1. Hikiä ajawa Tincturi eli ölly. Ota Walerianan (Ruton juuren) juurta ja putken juurta (Angelika) kumpiain 1 luodi, Liwerstikan juurta 1/2 luodi, leikkaa hienoxi, sekoita; lyö Palowijnää päälle, sido kalwolla, pane lämpymään poroon, wetäymään, sijwihte ja pane tallelle. Ota 20 eli 40 tippua – ajaa hikeen ja weren liykkumaan. On myös matoja ja rewäsintä wasten.

² A szöveg mai finn értelmezésében Maria Sarhema és Petteri Laihonen volt segítségemre, akiknek ezúton mondok köszönetet.

Hiostava tinktuura eli öljy. Ota Valerianan (Ruttojuuren) juurta ja putken juurta (Angelika) kumpaakin 1 luoti, liverstikan juurta 1/2 luotia, leikkaa hienoksi, sekoita, laita paloviinaa päälle, sido kalvoilla, pane lämpimään pörröön, vetäytymään, suodata ja pane talteen. Ota 20 tai 40 tippaa – hiostaa ja stimuloi verenkiertoa. Sopii myös matoja ja vatsatautia vastaan.

Izzasztó tinktúra vagy olaj. Végy valeriana³ (acsalapu⁴) gyökeret és angelika⁵ gyökeret, mindkettőből egy latot,⁶ lestyán⁷ gyökeret fél latnyit, vágd apróra, keverd össze, önts rá pálinkát, kösd bele egy vékony bőrbe, tedd meleg hamuba, amíg összehúzódik, szűrd le és tedd el. Használj 20 vagy 40 cseppet – megizzaszt és a vérkeringést serkenti. Férges és kólika⁸ ellen is jó.⁹

No. 2. Haawoja parantawa sakia woidet eli salwu. Ota Waxia, ja Suutarin pikiä, puoli kummastain, ja Puum-öljyä,¹⁰ keitä hijlistöllä hiljaxeen, salwuxi.

³ Valeriana radix, a Valeriana officinalis (macskagyökér, rohtovirmajuuri) gyöktörzse és gyökere adja a drogot. Elsősorban központi idegrendszeri nyugtató, görcsoldó hatásáról ismert, általában forrázat vagy tinktúra formájában alkalmazzák (Tóth 2007: 129–131).

⁴ Petasitidis folium, a Petasites hybridus (vörös acsalapu, ruttojuuri) levele. A népi gyógyászatban gyomorbántalmakra, fejfájáskor és külsőleges sebek gyógyítására használják (Tóth 2007: 170–171).

⁵ Angelicae radix, az Angelica archangelica (orvosi angyalgökér, angelika) gyökere. A gyökér a növény kétéves korától használható, étvágyjavító, emésztést segítő, simaizomgörcs-oldó, belsőleg forrázat, külsőleg reumás panaszok enyhítésére tinktúraként bedörzsöléssel alkalmazzák (Tóth 2007: 465–467).

⁶ A *luoti* régi mértékegység. Svéd jövevényszó, vö. ósv. *lodh* 'golyó; súlymérték' < kfn. *lōt* 'ua.; ólom'. A német *Lot* szóból származik a magyar *lat* súlymérték. A *lat* a font 1/30 vagy 1/32 része (NS 2: 264; PS 2: 110; SSA 2: 111; TESz 726).

⁷ Levistici radix, a Levisticum officinale (orvosi lestyán, liperi, népiesen lipstikka) gyöktörzse és gyökerei adják a drogot. Vizelethajtó, antibakteriális, antifungális, nyugtató. Gyulladt húgyutak átöblítésére és ödémák kezelésére alkalmas (Tóth 2007: 470–471).

⁸ A gyomor és bélrendszer görcsös fájdalma (Pallas).

⁹ A felsorolt alapanyagokat hatásuk szerint elsősorban gyomor- és emésztési bántalmak, valamint bedörzsölőszerként reumás panaszok enyhítésére lehet használni. Ganander két teljesen eltérő növényt egymás szinonimájaként nevez meg, holott a valeriana és az acsalapu föld felett látható része különböző. Mivel mindkét növénynek a gyökere szolgáltatja a drogot, valószínűleg nem tartották fontosnak elkülöníteni őket, így mindkettő a „gyógyító gyökér” fogalma alá tartozott.

¹⁰ *Puumöljy* vagy *puunöljy* (< sv. *bomolja*), rossz minőségű olívaolaj, amit a finn népi gyógyászatban többek között reumára, kiütésekre, kígyómarásra és égési sérülések gyógyítására használtak (Haarala 1999).

Sen hyödytys: Tämä salwu parantaa kaikki terweet haawat ja wammat, kypsentää ajoxia ja weripahkoja, ja kuin ne aukenewat, puhdistaa ja parantaa. On myös pakkasen wioille, joss ne olisit jo mustuneetkin, hywä, joss se päällä pidetään, sixi kuin se parantaa.

Haavoja parantava sakea voide eli salva. Ota wahaa ja suutarin pikeä, puolet kumpaankin ja puunöljyä, keitä hiilloksella hiljalleen salvaksi. Sen käyttö: Tämä salva parantaa kaikki umpeutuneet haavat ja vammat, kypsentää ajoksia ja veripahkoja, ja kun ne aukenevat, puhdistaa ja parantaa. On myös (hyvä) paleltumiin, jos ne olisivat jo mustuneetkin, hyvä jos se päällä pidetään, siihen asti kunnes se parantaa.

Sebeket gyógyító sűrű krém, avagy kenőcs. Végy viaszt¹¹ és cipész szurokját¹² fele-fele arányban és faolajat, parázson főzd lassan, amíg kenőccsé nem válik. Használata: ez a kenőcs meggyógyít mindenféle régi sebet és sérülést, megérleli a tályogokat és a vérömlenyeket, és amikor megnyílnak, kitisztítja és gyógyítja azokat. Fagyási sérülésekre is jó, még ha azok meg is feketedtek, jó, hogyha rajta tartjuk, mert akkor meggyógyítja azokat.

No. 3 Kalkki wettä, wanhoja haawoja parantaa. Ota uusi Iso kruuku, kaada wähä waille wettä täyteen, pane tulelle, kiehuttaa, ota tulelta, ja hämmennä siihen sammuttamatointa kalkkia täyteen, anna seisoa koskemata 8 eli 12 tiimaa, nijn paxu kijldäwä nahka päälle kohuaa, joka lusikalla poisotetaan klasi pönttöön: klasi kaataan sitten täyteen wettä, johonka pannaan jotain punasta Sandelia; nijn se on walmis. Sen nauttiminen ja hyödytys: Se auttaa ja parantaa wanhoja Sääri haawoja waikka ne olisit monta vuotta auki olleet: poispoista kawin ja syyhyn käsistä ja ruumilta.

Kalkkivettä, vanhoja haavoja parantaa. Ota uusi iso astia, kaada siihen wettä vähän waille täyteen, pane tulelle, kiehauta, ota tulelta, ja hämmennä siihen sammuttamatonta kalkkia täyteen, anna seisoa koskematta 8 tai 12 tuntia, kunnes paksu kiiltävä nahka päälle kohooa, joka lusikalla otetaan pois

¹¹ A viasz a természetben általában növényi részek felületén válik ki, de állatok is képesek előállítani, pl. a méh. Víztaszító, csökkent a kiszáradás veszélyét és mechanikai védelmet is biztosít. A legáltalánosabban használt a fehér (Cera alba) és a sárga méhviasz (Cera flava). A gyógyászatban kenőcsök, tapaszok alapanyaga (Tóth 2007: 58, 62).

¹² A szurkot már a középkorban is használták fertőtlenítő szerként nyílt sebek kezelésére. Fizikailag is megakadályozza a kórokozók sebbe jutását. Alkalmazták lepra, állati és emberi rüh kezelésére és tartósítószerként is (Pallas).

lasipönttöön: lasi kaadetaan sitten täyteen vettä johon pannaan vähän punaista santelia, niin se on valmis. Sen nauttiminen ja hyöty: se auttaa ja parantaa vanhoja säärihaavoja, vaikka ne olisivat monta vuotta auki olleet: poistaa kaavin ja syyhyn käsistä ja vartalosta.

Meszes víz, a régi sebek gyógyítására.¹³ Végy egy új, nagy kerámiaedényt, kis híján tele töltsd vízzel, tedd a tűzre, forrald fel, vedd le a tűzről, keverj bele oltatlan meszet,¹⁴ amíg tele nem lesz, hagyd állni érintetlenül 8 vagy 12 órán át, amíg vastag fényes bőr nem képződik rajta, amit kanállal eltávolítva tégy egy üvegedénybe. Az üveget töltsd tele vízzel, rakj bele vörös szantált¹⁵ és akkor kész van. Fogyasztás és felhasználás: Segít meggyógyítani a lábszáron lévő sebeket, akkor is ha azok már több éve nyitva vannak, eltávolítja a rühöt¹⁶ a kézről és a testről.

No. 4. Lorentz von der Lindin Haawa Plaastari. Ota 1 naula Waxia, ja saman werta Colophoniumia eli Hartsia, 1/2 tuoppia Puum-öljyä, 6 luodia Mönjaa ja 4 luodia Storax Calamita. Sitten kuin Waxi hartsin kansa on sulanut, kaataan Puum-öljy siihen, ja sitten Mönja hämmennetään wähittäin sekaan, annetaan hiljoxeen kiehua, sixi kuin se tulee pruunixi, sitten surwotaan Storaxi ja sekoitetaan siihen, wiriästi hämmennetään puikolla. Kuin sijtä jottain weteen heitetään ja ylösottaista ei tartu sormijn, nijn on se kyllä kiehunut. Tämä plaastari on hywä kaikkiin awoimijn haawoin ja ajoxijn, kuin ne reijälle tulewat.

Lorenz von der Linden haava laastari. Ota 1 naula vahaa ja saman verran Colophoniumia, eli hartsia, 1/2 tuoppia puunöljyä, 6 luotia mönjää ja 4 luotia Storax Calamitaa. Sitten kun vaha hartsin kanssa on sulanut, kaadetaan puunöljyä siihen ja sitten vähän mönjää hämmennetään sekaan, annetaan hiljalleen kiehua, kunnes se tulee ruskeaksi, sitten survotaan storaxia ja sekoitetaan siihen, varovaisesti hämmennetään puikolla. Kun siihen vähän vettä heitetään ja kun se ylösottaessa ei tartu sormiin, niin on se hyvin kiehunut. Tä-

¹³ A recept a mészoltás folyamatát írja le, amelyet napjainkban is alkalmaznak. Erős fertőtlenítő hatása miatt valóban alkalmas lehet sebek kezelésére, bár embereken ma már nem használják, csak fák betegségeknek kezelésére alkalmazzák.

¹⁴ Az oltott mész erős gombaölő, fertőtlenítő hatású. Oltatlan mészből víz hozzáadásával, hőfejlődés közben keletkezik.

¹⁵ A szantál(fa) színezőanyag (SSA 3: 155; PS 3:27).

¹⁶ Rüh (scabies): erős viszketéssel járó bőrbetegség, amelyet a bőr alá befürödött élősködő, a rühátka okoz (Pallas).

mä laastari on hyvä kaikkiin avoimiin haavoihin ja ajoksiin, kun niitä pinnalle tulee.

Lorentz von der Linde¹⁷ sebre való tapasza. Végy egy font¹⁸ viaszt és ugyanannyi Colophoniumot,¹⁹ vagyis gyantát, fél pint²⁰ fa-olajat, 6 lat mίνiumot²¹ és 4 lat Storax Calamitát.²² Miután a viasz a gyantával együtt megolvadt, beleöntjük a fa-olajat, és aztán a mίνiumot keverjük bele, hagyjuk lassan felforrni, amíg barnává nem válik, aztán összemorzsoljuk a Storaxot és hozzákeverjük, óvatosan pálcikával megkavarjuk. Hogyha ebből valamennyit vízbe teszünk, és kivételekor nem ragad az ujjunkhoz, akkor van kész. Ez a tapasz jó mindenféle nyílt sebre és tályogra, amelyek megjelennek a testfelszínen.²³

No. 5. Ihmeteltävää, jaloa yhteistä parantawata plaastaria, moneen sissälliseen ja ulkonaiseen wammaan. Ota naurijta syxyllä, kaaputa eli rewi ne rijwi raudalla, ja rässsää ne hywin lijna waatteen kautta ulospusertain; ota samasta mehusta yxi kortteli ja paraasta Puumöljystä 1 naula, lyö ne yhteen, hywin minattuun waski kattilaan, ja anna hiilistöllä kiehua, sixi kuin mehu

¹⁷ Lorenz von der Linde (1610–1670) svéd vezérőrnagy volt.

¹⁸ A fi. *naula* mai jelentése 'szeg, szög', de valaha súlymértéket is jelentetett, 425 grammot tett ki, ez a *leiviskä* (Észak-Európában használt régi mértékegység, kb. 8,5 kg) 1/20 része volt. Ez a súlyegység a fontnak felel meg. Ennek súlya országonként változó, a svéd font 42 dkg, az angol *font* 0,453, a dán és a svájci *font* pontosan fél kiló, orosz megfelelője, a *pud* 0,4 kg (Maticsák 2018: 77–79). A *naula* germán jövevényszó (< **naglan-*, vö. ósv. *naghle*, mai sv. *nagel*). Az ófelnémet *nagel*-nek is volt már 'súlymérték' jelentése (NS 2: 630–631; PS 2: 282; SSA 2: 209).

¹⁹ Hegedűgyanta, különböző fenyőfajok gyantája, a fából kifolyó jellegzetes illatú anyag, amelyet gyakran oldanak illóolajban (fenyőbalzsam) majd ezt desztillálva kapunk egyik maradékként illóolajat, másikként az ún. colophoniumot, ami egy amorf, barnássárga színű maradék, azaz gyanta. Tapaszokban és kenőcsökben használják (Tóth 2007: 179–180).

²⁰ Fi. *tuoppi* 'ivöedény, (fa)kupa; korsó, bögre; régi űrmérték, 1 ¼ liter' < ósv. *stop* (mai sv. *stop*) < kfn. *stōp* (NS 3: 63; PS 3: 364; SKES 1409; SSA 1: 330). A régi magyar űrmértékek közül a *kupa* (1,4 l), a *pint* (1,696 l), ill. a *bécsi pint* (1,415 l) áll hozzá legközelebb. Ganander szövegének fordításakor a *pint* szót használom.

²¹ Ólom-oxid, narancsvörös, por állagú anyag, alapvetően sejtmeleg (Pallas).

²² A *Styrax officinalis* (Dél-Európában és a Közel-Keleten őshonos cserje) gyantája, olajjal keverve bőrre dörzsölve rüh ellen használták (Balogh 1883: 281).

²³ A tapasz alapanyagai ezúttal nagyrészt nem finnlakta területen gyűjthető növények, hanem gyógyszerútból megvásárolható általánosan ismert növényi hozzávalók. Jó szolgálatot tehetett abban az esetben, amikor az időjárási körülmények nem tették lehetővé növények begyűjtését. A hatóanyagok szerint erős sejtmeleg, fertőtlenítő hatású készítmény volt.

on kokoon kiehunut ja kaikki lijkanainen märkyys uloshöyryntyt. Sitten otetaan 1/2 naulaa hienoxi rewittyä Mönjaa ja siihen hämmennetään. Pane jälle hijlistölle kiehumaan, sixi kuin se tulee pruunixi, ja silloin otetaan se tulelta; ja sekoitetaan jälle siihen 3 luodia Mastix (kusian pesän pihkaa) ja 2 luodia Myrrha, molemmat hienoxi jauhoxi surwotut, ja 2 luodia walkiata Lilje-öljyä, ja wihdoin 3 luodia (muutamalla palowijna pisaralla) hienoxi jauhettua Camforttia. Kuin kaikki nijn on alinomaisen lijkuttamisen alla kokoon kiehunut ja plaastarixi walmistettu, nijn pannaan se jähtymään; sitten kaataan se sitä warten tehtyihin paperi muottiin seisomaan 14 päiwäxi, sixi kuin se hyyty, kuitengin peitto päälle pannaan paperista.

Tämän Plaastarin hyödytys ja nautinto. 1) On kelwos kaikkijn wanhoiin haawoin, waikka ne olisit 20 eli 30 ajastajan wanhat; kuin joka kolmas päiwä uusi plaastari päälle pannaan. Se wetää nijn woimallisesti, että 3 eli 4 kertaa tijmasa pitää raattaa ja märkää poispyhkimän, ja uutta jälle päälle panna. Ei se lakkaa wetämästä, nijn kauwwan kuin jotain märkää on haawasa. 2) Sulattaa se paisunnot ja liewittää kiwun ja raistamiset. 3) Ruton ajoxijn, paiseihin ja muihin weripahkoihin. 4) Pistoxiin ja rewäisimeen kylki luille pantu. 5) Pään-kipuun, kahen waatteen wälijn pantu, wuorottain ohimille pantu. 6) Märjille ja raattaisille silmille, nijskan pantu rijkin taallararin suuruus. 7) Kaikkeen hammas tautiin, poskille pantu kahden waatteen wälijn, ajetuttaa tosin pahemmin, mutta pois ottaa mojtuxen ja kiwun. 8) Kuumisa poltto taudeisa, jalkain alle pantu. 9) Palaneille wammoille, pyhitty ja päälle pantu parantaa haawan, ja estää arwet. 10) Warwas känsät kulutta kahdesa wijkosa joss uudesta kaswawat, pannaan toistamiseen. 11) Joss joku on pistänyt, leikannut eli hakannut itsensä, waikka luuhun saakka; mutta haawa edeltä hywin pestään lämpymällä Saxan wijnalla josa wäähä suolaa on lioitettu, nijn parantaa se, ja ei salli talwen lihaa kaswamaan. 12) Punataudisa, yxi plaastari lappu risti-luille, toinen nawalle, auttaa. 13) Ruusutaudisa päälle pannaan kahden riewun wälisä. 14) Joss joku on astunut naulaan, klasijn, neulaan, saanut sijkaisen, nijn se wetää ulos. 15) Lasten nawan puhkemiseen (bräck) itkusta, päälle pannaan ohuelta, uudistetaan joka 3:mas päiwä ja sidotaan siteellä. 16) Jalka taudisa (podagra) uloswetää se kaikki karkiat ja suolaiset märkyedet, ja liewittää kiwun. 17) Lasten kupula selkiin, säämiskälle lewitetty, pitkin selkä ruotoa risti-luihin asti, 3:n sormen leweydeltä ja muutettu joka päiwä, auttaa. 18) Hewosten luu-haawoihin sisälle woideltu, ja paxulle riewulle päälle sidottu, parantaa pian.

Ihmeteltävää, jaloa kaiken parantavaa laastaria, moneen sisäiseen ja ulkonaiseen vammaan. Ota nauriita syksyllä, kaaputa eli revi raastinraudalla ja puserra ne hyvin liinan tai vaateen avulla, ota samasta mehusta yksi kortteli ja parhaasta puunöljystä 1 naula, lyö ne yhteen, hyvin minattuun vasikattilaan ja anna hiilloksella kiehua, kunnes mehu on kokonaan kiehunut ja kaikki ylimääräinen märkyys höyryää pois. Sitten otetaan ½ naulaa hienoksi revittyä mönjää ja siihen hämmennetään. Pane jälleen hiilloksella kiehumään, kunnes se tulee ruskeaksi ja silloin otetaan se pois tulelta; ja sekoitetaan jälleen siihen 3 luotia mastixia (kuusipuun pihkaa) ja 2 luotia mirhamia, molemmat hienoksi jauhaksi survottuna, ja 2 luotia valkoista lilja-öljyä ja vihdoin 3 luotia (muutamalla paloviina-pisaralla) hienoksi jauhettua kamferia. Kun kaikki on jatkuvasti sekoittaen kiehunut ja laastariksi valmistettu, niin pannaan se jäähtymään, sitten kaadetaan se sitä varten tehtyyn paperimuottiin seisomaan 14 päiväksi, kunnes se hyytyy ja peitetään paperilla.

Tämän laastarin hyöty ja nautinto: 1) Se käy kaikkiin vanhoihin haavoihin, vaikka ne olisivat 20 tai 30 ajastaikaa (vuotta) vanhoja; jos joka kolmas päivä uusi laastari päälle pannaan. Se vetää niin voimallisesti, että 3 tai 4 kertaa tunnissa pitää poistaa ja pyyhkiä pois märkää ja uutta päälle panna. Ei se lakkaa vetämästä niin kauan, kuin jotain märkää haavassa on. 2) Se sulattaa turvotuksia ja lieventää kivun ja reistaamiset. 3) Ruton ajoksiin, paiseihin ja muihin veripahkoihin. 4) Pistoksiin ja vatsatautiin kylkiluille pannaan. 5) Pääkipuun, kahden vaateen väliin pannaan ja ajoittain ohimolle pannaan. 6) Märille ja tulehtuneille silmille niskaan pannaan taalerin kokoinen pala. 7) Kaikkeen hammastautiin poskille pannaan kahden vaateen väliin, vaikka se paisuttaa pahemmin, se ottaa pois jomotuksen ja kivun. 8) Kuumissa poltotaudeissa, jalkojen alle pannaan. 9) Palaneille vammoille/haavoille pyyhitään ja pannaan päälle, se parantaa haavan ja estää arvet. 10) Varvaskänsät kuluttaa kahdessa viikossa jos uudestaan kasvavat, pannaan uudelleen. 11) Jos joku on pistänyt, leikannut tai hakannut itseään, vaikka luuhun saakka; pestään haava hyvin lämpimällä Saksan viinalla, johon vähän suolaa on liotettu, niin parantaa se ja ei salli kuolleen lihan kasvamista. 12) Punataudissa yksi laastari lapulla ristiluille, toinen navalle, auttaa. 13) Ruusutaudissa (erysipelas) päälle pannaan kahden rievun välissä. 14) Jos joku on astunut naukaan, lasiin, neulaan, saanut siikaisen, niin se vetää ulos. 15) Lasten navan puhkeamiseen (tyrä) itkusta, päälle pannaan ohuesti, uusitaan joka kolmas päivä ja sidotaan siteellä. 16) Jalkataudissa (podagra) se vetää ulos kaikki karkeat ja suolaiset märkytydet ja lievittää kivun. 17) Lasten selällä olevalle kapulalle säämiskälle (hirven nahka) levitetään, selkärankaa pitkin ristiluihin asti, kolmen sormen

leveydeltä ja vaihdetaan joka päivä, auttaa. 18) Hevosten luuhaavoihin sisälle voidellaan ja paksulla rievulla päälle sidotaan, parantaa pian.

Csodálatos, nemes, mindent gyógyító tapasz, több belső és külső sérülés-re. Végy egy tarlórépagyökeret²⁴ ősszel, kapard le reszelővassal, és jól ki-nyomkodva egy szöveten keresztül facsard ki, végy ebből a léből negyed pint²⁵ mennyiséget, és adj hozzá egy font fa-olajat, öntsd össze egy jól meg-munkált rézedénybe, és hagyd parázson felforrni, amíg a lé teljesen felforr és minden felesleges folyadék kigőzölgött belőle. Ezután vegyünk fél font fi-nomra aprított miniumot, és keverjük hozzá. Tedd ismét a parázsra, hogy fel-forrjon, majd amikor barna lesz, vedd le a tűzről és keverj hozzá 3 lat gumi-arábikumot²⁶ (fenyő gyantáját) és 2 lat mirhát,²⁷ mindkettőt finom porrá őröl-ve, és 2 lat fehér liliomolajat²⁸ és végül 3 lat (valamennyi szesszel megcse-pegtetett) finomra őrölt kámfort.²⁹ Amikor a folyamatos mozgatás hatására minden jól felforrt és borogatás céljára elkészült, hagyjuk kihűlni, aztán önt-sük egy erre a célra készített papírformába, és hagyjuk állni 14 napig, amíg meg nem szilárdul, mindenképpen tegyünk a tetejére papírból készült fedele-t. Eme tapasz használata és előnye: 1) Alkalmas minden régi sebre, legyenek azok 20 vagy 30 esztendősek, ha minden harmadik napon új tapaszt teszünk a sebre. Erősebben hat, ha 3 vagy 4 alkalommal óránként leszedjük, kimos-suk belőle a nedvességet, és újat teszünk fel. Nem szűnik a hatása, amíg vala-milyen nedvesség van a sebben. 2) Elmulasztja a duzzanatokat és csillapítja a

²⁴ A *Brassica rapa* var. *rapa* (tarlórépa, kaskinauris) gyökere, őshonos tápláléknövény Finnország területén, magas C-vitamin és tápanyagtartalma van (NS 2: 632; PS 2: 283; SSA 2: 632).

²⁵ Régi hossz- és térfogatmérték, egy *kortteli* 14,845 cm vagy 3,2715 dl (a *tuoppi* egyne-gyed része, ld. a 20. lábjegyzetet). A mai finnben elsődleges jelentése: 'lakónegyed'. Svéd eredetű szó, vö. *kvarter* < középalmémet *quartēr* < latin *quartarius* 'negyed' < *quartus* 'negyedik' (NS 1: 499; PS 1: 539; SSA 1: 407).

²⁶ *Acaciae gummi* (akáciamézsga), elsősorban a Szudánban és Afrika hasonló éghajlatú területein élő fenyőfajták mézgája. Antioxidánsokat, gombaölő anyagokat tartalmaz (Tóth 2007: 37–38).

²⁷ Szomáliai balzsamfa szirupja. Fertőtlenítő hatású, nyálkahártya- és gégebetegségekre, emésztési panaszokra és borogatásként nehezen gyógyuló sebekre használatos. Gom-baölő (Pallas).

²⁸ A *Lilium candidum* illóolaja, vajúdat könnyítő, gyulladásgátló, régen lepra és égési sérülések gyógyítására használták (Pallas).

²⁹ A *Cinnamomum camphora* nevű örökzöld fa farészének vízgőzdesztillációjával készü-lő fehér kristályos anyag. Alkoholos vagy olajos oldatban bedörzsölőszerként alkal-mazzák reumás fájdalokra, derékfájásra, fagyási sérülésekre (Tóth 2007: 107–108).

fájdalmat. 3) Pestis hólyagjaira, fekélyekre és más vérdaganatokra. 4) Szúrásokra vagy kólikára a bordacsontokra téve. 5) Fejfájásra két ruha közé téve, időnként a halántékra téve. 6) Gennyes és gyulladt szemre a nyakra/tarkóra kell tenni egy tallér nagyságú darabot. 7) Mindenféle fogbetegségre az arcra kell tenni két ruha közé, a dagadás rosszabbodhat tőle, de megszünteti a fájdalmat. 8) Lázás betegségeknel a lábak alá kell tenni. 9) Égési sérülésekre is használ a sebet kengetve és rátéve, megelőzi a hegesedést. 10) A lábakon lévő tyúkszemeket két héten belül elmulasztja, ha közben újak jönnek ki, akkor megismételendő. 11) Ha valaki megszurta vagy megvágta magát, akár egészen a csontig, de a sebet előtte kimosták meleg német pálinkával, amiben egy kevés só fel volt oldva, úgy az meggyógyul, és nem engedi, hogy vadhús nőjön. 12) Vérhasnál egy tapasszal átitatott rongydarab a keresztcsontra, egy a köldökre, segít. 13) Orbáncra³⁰ két rongy közé kell rakni. 14) Ha valaki szögbe, üvegbe vagy tübe lépett, vagy szálka ment a lábába, azt kihúzza. 15) Ha a gyerek köldöke felnyílik a sírástól (sérv), vékonyan be kell kenni és minden harmadik napon cserélni és bekötöni. 16) Lábbetegségnél (podagra³¹) kitisztít minden szennyet és sós nedvet, és enyhíti a fájdalmat. 17) A gyerekek hátán lévő hólyagnál szattyánra (szarvasbőr) kenve, hosszasan a gerinc mentén a keresztcsontig elkenni, 3 ujj szélesen és cserélni minden nap, segít. 18) A lovak csontsebeinél bele kell kenni és vastag ronggyal bekötözni, gyorsan meggyógyul.

No. 6. Katajamarjain Wijnaa. Ota katajamarjoja jotain, rusenna; pane uuteen kruukuun, kaada päälle hywää Saxan-Wijnaa, anna seisoa yhden päiwän, keittä sitten wijnasa, joka kiehuesa wahdotaan: sijwihte sitten wijna marjoista, ja warjele se hywin tukituisa klasi potelleisa. Sitten kaataan enemmän wiinaa marjain päälle, keitetään nijn kuin ennen, sijwitään ja erittäin tallelle pannaan. Sijtä ensimmäisestä wijnasta sisälle otetaan aamuisilla, einehtimätä, mutta sijtä toisesta illoin maata pannelsa, hywä siemen kerralla, kaikenlaisiin päänkipuun, wattan tauteihin, wiemistymisiin, ja kaatuwaan tautijn, selkä- ja lonkka tautein, hammas tautijn ja pahan hengen löyhkään; se poispoistaa myös rinnan-ahdistuxen ja saattaa kewiän henkiwedon.

³⁰ Erysipelas, baktériumok által okozott bőrbetegség, amely a bőr megduzzadásával, ki-vörösödésével, valamint lázzal jár (Pallas).

³¹ Más néven köszvény, a húgysav túlzaporodása okozza a szervezetben. Jellegzetes tünete a heves lábfájdalom, ami éjszakára rosszabbodik (Pallas).

Katajamarjan viina. Ota katajamarjoja, rusenna, pane uuteen astiaan, kaada päälle hyvää Saksan-viinaa, anna seisoa yhden päivän, keitä sitten viinassa, joka kiehuessa vaahdotetaan, siivilöi sitten viinaa marjoista ja varjele sitä hyvin suljetussa lasipullossa. Sitten kaadetaan enemmän viinaa marjain päälle, keitetään niin kuin ennen, siivilöidään ja pannaan talteen. Tuosta ensimmäisestä viinasta otetaan aamuisin, syömättä, mutta tästä toisesta iltaisin kun menet nukkumaan, hyvä siemaus kerralla, kaikenlaisiin pääkipuihin, vatsatauteihin, huimauksiin ja kaatumistautiin, selkä- ja lonkkatauteihin, hammas-tautiin ja pahanhajuiseen hengitykseen, se poistaa myös rinnan-ahdistuksen ja helpottaa hengitystä.

Borókabogyó-pálinka. Végy valahonnan borókabogyót,³² daráld le, rakd át új edénybe, önts rá jó német pálinkát, hagyd állni egy napig, majd főzd fel a pálinkában, amit főzés közben figyelj, aztán szűrd le a pálinkát a bogycsokról, és őrizd meg jól lezárt üvegedényekben. Ezután önts több pálinkát a bogycsokra, főzd fel ugyanúgy, mint előzőleg, szűrd le és tedd félre. Az első adag pálinkából reggelente vegyél be éhgyomorra, de a másiktól esténként lefekvés-kor, egy jó korttyal egyszerre, mindenféle fejfájásra, hasmenésre, szédülésre és eskórra,³³ hát- és csípőfájdalmakra, fogbetegségekre és a rossz lehelet büze ellen, elmulasztja még a mellkasi szorítást is, és könnyű lélegzést biztosít.

No. 7. Tehdä kataja puun öljyä, ja Wenäjän eli Tuohen-öljyä. Ota kaxi pataa, yxi isompi toinen wäähä pienempi. Hakka ja halkaise kataiia lastuixi, pane pystyyn pakkaamalla isompaan pataan. Kaiwa kuoppa maahan, pane pienempi pata maahan tyhjänä ja kansi sen päälle puusta eli rautapelistä, reikiä täyteen läwistetty, kaada se suurempi pata, josa kataja puikot owat sen päälle, sawia hywin ympäriltä, sitkiällä sawella, molemmat padan kannen wälistä, ettei höyry pääse ulos, pane Tiiliä molempain patain ympäri, ja heitä multa uuresten tasalle; tee walkia päällimmäisen padan pohjan päälle pölkystä, anna palaa nijnkauwwan kuins luulet kaikki katajan puikot karrexii palaneen ja öljyn uloswuotanehen alimmaiseen pataan. Samoin tehdän Tuohen ja Wenäjän öljy, nimittäin pakkaa Wanhoja Tuohia ja Newa kanerwia (get

³² Juniperi pseudofructus, a Juniperus communis (boróka, katajapuu) tobozcsogyója. Hatása vízhajtó, antivirális, alkalmazzák emésztés segítésére, valamint köszvényre. Forrázata külsőleg reumás panaszokra használatos (Tóth 2007: 106–107).

³³ A finn *kaatuva tauti* szó szerinti fordítása: 'eleső kór', régies magyar megfelelője az *eskór*. Ez az epilepszia régies elnevezése. Olyan idegrendszeri megbetegedés, amely bizonyos időközönként görcsös rohamokkal, eszméletvesztéssel, rángatózással jár (Pallas).

pors) isompaan pataan hywin lujaan, kaada pienemmän padan päälle joka maakuoppaan on pantu, ja se reikä kansi wäliin, sawella klijsteröity, tee wal-
kia päälle. Katajan puun öljy on hywä kapijn ja syyhyyn rupeihin, ihmisis ja
hewoisis, parantaa juoxewat haawat; halwatuita jäseniä woidella, auttaa
koukkuun kuiwettuneita; on lankeewaiseen tautijn, joss jäsenet ja selkä sillä
woidellaan.

Tehdään katajapuunöljyä ja venäjän eli tuohen öljyä. Ota kaksi pataa,
yksi isompi ja toinen vähän pienempi. Hakkaa ja halkaise katajia lastuiksi,
pane pystyyn pakkaamalla isompaan pataan. Kaiva kuoppa maahan, pane
pienempi pata maahan tyhjänä ja kansi sen päälle puusta tai rautapellistä, rei-
kiä täyteen lävistetty, kaada se suurempi pata, jossa katajapuikot ovat sen
päällä, pane savea hyvin ympärille, sitkeällä savella, molemmat padan kan-
nen alle, ettei höyry pääse ulos, pane tiiliä molempien patojen ympärille ja
heitä multaa uurrosten tasalle; tee tuli päällimmäisen padan pohjan päälle
pölkkyistä, anna palaa niin kauan, kuin luulet että kaikki katajanpuikot ovat
karreksi palaneet ja öljy on vuotanut alas alimmaiseen pataan. Samoin teh-
dään tuohen ja venäjän öljy, nimittäin pakka vanhoja tuohia ja Nevan kaner-
via (kanerva) isompaan pataan hyvin lujaan, kaada pienemmän padan päälle
joka maakuoppaan on pantu, ja se reikäkannen väliin, savella liisteröity, tee
tuli päälle. Katajapuun öljy on hyvä kapiin ja syyhyyn, rupiin ihmisissä ja he-
vosissa, parantaa juoksevat haavat, halvaantuneita jäseniä voidella, auttaa
koukkuun kuivettuneita, jos jäseniä ja selkiä sillä voidellaan.

Készíts borókafa-olajat és orosz- vagy nyírfakéreg-olajat. Végy két faze-
kat, az egyik legyen kicsivel kisebb, mint a másik. Vágd ki és hasogasd for-
gácsokra a borókát, állítsd bele egyenesen téve a nagyobbik tálba. Áss egy
gödröt a földbe, tedd a kisebbik tálát a földbe üresen és fedd be fa- vagy bá-
doglemezsel, amit lyuggass ki, borítsd a nagyobbik tálát a kisebbikre, agya-
gozd be körülötte kemény agyaggal mindkét edény nyílását [ahol összeér-
nek], hogy a gőz ne jöhessen ki, rakj téglát mindkét tál köré, dobj rá földet a
lyukakig, rakj tüzet a felül lévő tál aljára fatuskóból, hagyd égni addig, amíg
úgy véled, hogy az összes boróka fadarab hamuvá égett és az olaj kifolyt
belőlük az alul lévő tálba. Ugyanígy készül a nyírfakéreg- vagy orosz-olaj,
mégpedig rakj öreg nyírfakérget³⁴ és csarabot³⁵ (hanga) a nagyobbik tálba jó

³⁴ Betula pendula (nyírfa, koivu), a népi gyógyászatban a levele (Betulae folium) haszná-
latos, melynek lázcsillapító és gyulladáscsökkentő hatása van, alkalmazzák húgyúti
betegségekben, reumás fájdalokra és külsőleg hajhullás ellen (Tóth 2007: 209–211).

szorosan, borítsd rá a kisebb tátra, ami már a földbe van ásva és tedd közé a lyukas fedőlemezt, ragaszd körbe agyaggal, rakj rajta tüzet. A borókafa olaja jó a rühre, embereknél és lovaknál gyógyítja a nedvező sebeket, jó a bénult (zsibbadó) és a görcsbe rándult/merevedett tagokat kenegetni, segít az eskóron, ha a végtagokat és a hátat ezzel kenegetjük.

No. 8. Että tehdä Ketun-öljyä, kuiwaan tautijn, selkä tautijn, ja suonten kuiwamiseen. Ota syksyllä keskinkertainen vanha kettu, kuin se on lihawim-mallansa, nylje, perkaa suolet ja sisällyxet rawasta ja loasta; tuki ne jälle sisälle, rusenna kirvespohjalla luut, että ydin paremmin ulos lähtee; keitä sitten koko raato kattilasa wedesä, johon pane 1/2 tuoppia Puum-öljyä ja 6 luodia Luttrattua Saltpietaria, kuin se nijn on hyvän hetken kiehunut, pannaan siihen tygö Salwian lehtiä, Rosenmarijniä, Tilliä, Meiramia ja Katajan marjoja kourallinen kumpiaan, ja 2 lusikallista Hunajata. Nämät keitetään ketun kansa nijn kauwwan että liha luista hywin liukuaapi; sitten sijwitään kaikki toiseen astiaan, josa öljy päällepäin nousee, joka kauhalla ammunnetaan, ja päälle sidottuna tallelle pannaan ettei hijret ja rotat siihen pääsisi. Tämä öljy on hyvä woiteexi jäsenille, joita raistaa, kolottaa ja kiwistelee kuiwasa-taudisa, kleinisä (gikt) selkä ronkka- ja munaskunkiwusa; kangeille jäsenille ja kuiwaneille suonille, ja muihin ulkonaisiin rampoihin.

Tehdään ketun öljyä, kuivatautiin, selkätautiin ja suonten kuivaamiseen. Ota syksyllä keskinkertainen vanha kettu, silloin kun se on lihavimillaan, nylje, perkaa suolet ja sisällykset ravasta ja loasta, tuki ne takaisin sisään, rusenna kirvespohjalla luut, niin ydin lähtee paremmin pois; keitä sitten koko raato kattilassa vedessä, johon pane ½ tuoppia puunöljyä ja 6 luotia jauhattua saltpietaria, ja kun se on kiehunut hyvän aikaa, pannaan siihen salvian lehtiä, rosmariinia, tilliä, meiramia ja katajanmarjoja kourallinen jokais-ta ja 2 lusikallista hunajaa. Nämä keitetään ketun kanssa niin kauan, että liha luista helposti irtona ja sitten siivilöidään kaikki toiseen astiaan, jossa öljy päällepäin nousee, joka kauhalla ammennetaan ja päälle sidottuna tallelle pannaan, etteivät hiiret ja rotat siihen pääsisi. Tämä öljy on hyvä woiteeksi jäsenille, jotka reistaavat, kolottavat ja kivistelevät kuivataudissa, kihdissä,

³⁵ Calluna vulgaris, a növény virágos leveles része adja a drogot, antiszeptikus hatása van, forrázatát használják vese- és húgyúti problémákra, vizelethajtó, izzasztó, lázcsillapító és nyugtató. Fürdőben reumás panaszokra alkalmazható (Leinonen et al. 2007: 157; NS 1: 179; PS 1: 385).

selkä-, lonkka- ja munuais kivussa, kankeille jäsenille ja kuivatuille suonille ja muihin ulkonaisiin kramppeihin.

Így készíts róka-olajat, sorvadásra, hátfájdalomra és az erek kiszáradására. Fogj össze egy közepesen idős rókát,³⁶ amely jó húsból van, nyúzd meg, tisztítsd meg a belsőseit a mocsoktól és a (bél)sártól, tömködd azokat vissza, törd össze a balta fejével a csontokat, hogy a velő könnyebben kijöjjön, aztán főzd meg az egész döögöt egy fazék vízben, amibe tegyél fél pint fa-olajat és 6 lat összetört salétromot,³⁷ amikor már jól felforr, adj hozzá zsályalevelet,³⁸ rozmaringot,³⁹ kaprot,⁴⁰ majoránnát⁴¹ és borókabogyót a héjával együtt és 2 kanál mézet,⁴² Ezeket a rókával együtt kell főzni egészen addig,

³⁶ A róka, mint gyógyászati alapanyag, valószínűleg az állat régi hitvilágban betöltött szerepe miatt került a receptbe. A rókát bundája miatt mindig is vadászták Finnország területén, emellett a hagyomány okos állatként tisztelte, sokszor úgy emlegették, hogy egy rókában kilenc ember esze lakozik. Emiatt elejtése nagy ügyességet igényelt, a sikeres vadászat végén pedig köszönetet kellett mondani az erdő anyjának. A rókához főzés közben hozzáadott alapanyagok önmagukban is hatásos keveréket alkotnak, hiszen ezek általánosan használt gyógy- és fűszernövények. Ez szintén arra mutat, hogy az állat mágikus tulajdonságai (gyorsaság, fürgeség) „adódnak hozzá” így a gyógyírhoz. A felsorolt betegségek, amelyekre a készítmény elméletileg használható, kifejezetten olyan tüneteket mutatnak, amelyek akadályozzák az embert a mozgásban, elveszik a fürgeségét. Talán ezért gondolták a régiek, hogy egy alapvetően gyorsnak és fürgé észjárásúnak tartott állat hozzáadása segíthet visszanyerni, ami elveszett (<http://www.taivaannaula.org/2014/01/31/kettu-repolainen/>).

³⁷ Kálium-nitrát, a Magyar gyógyszerkönyv (1871: 205) szerinti elnevezése Kalii nitras. Magas vérnyomás kezelésére alkalmas.

³⁸ *Salviae officinalis folium*, a *Salvia officinalis* (orvosi zsálya, salvia) levele. Antibakteriális, antivirális, antifungális, vérnyomáscsökkentő, simaizomgörcsoldó, gyulladáscsökkentő (Tóth 2007: 98–101).

³⁹ *Rosmarini folium*, a *Rosmarinus officinalis* (Rozmaring, rosmariini) levele. Antibakteriális, antivirális, májvédő, forrázatát belsőleg emésztési rendellenességek kezelésére, illóolaját pedig külsőleg bedörzsölve reumás fájdalmakra használják. A népi gyógyászatban alkalmazzák még fejfájás ellen, emlékezetgyengesség, alacsony vérnyomás esetén (Tóth 2007: 101–104).

⁴⁰ *Anethi folium et herba*, az *Anethum graveolens* (kapor, tilli) levele és virága, az ókorban általánosan használták fejfájás és gyomorpanaszok ellen, teája alkalmas fogínypanaszok, étvágytalanság, emésztési zavarok, hányinger, álmatlanság kezelésére (Pallas).

⁴¹ *Majoranae herba*, a *Majorana hortensis* (majoranna, meirami) virágos hajtása. Igazoltan antivirális, antibakteriális, étvágyjavító, emésztést segítő, izzasztó, ideges eredetű fejfájás kezelésére, reumás fájdalmakra használják (Tóth 2007: 93–96).

amíg a hús könnyedén leválik a csonttól, ekkor le kell szűrni egy másik edénybe, ahol az olaj a felszínre emelkedik, azt merőkanállal ki kell meregetni és a tetejét lekötözve kell félretenni, hogy az egerek és a patkányok ne férhessenek hozzá. Ez az olaj jó kenőcs azokra a tagokra, amelyek fájnak sorvádtól, köszvénytől, jó hát-, csípő- és herefájdalmakra, merev tagokra és a kiszáradt vérerekre és más külsőleges bénulásokra.

No. 9. Myrrhamin woide, ajoxille ja haawoille. Keitä Muna kowaxi, halkaise, pane keltaan surwottua Myrrhamia, asetta thee kuppiin lauhkiaan paikkaan eli kellarijn, nijn Myrrha sulaa. Tämä on yxi werratoin haawa balsami weripahkoja ja ajoxia sulattamaan ja parantamaan, nijn myös pakkasen puremiin, ruusu- ja ruumiin-madon haawoihin, perkaa ja puhdistaa.

Mirhamin woide, ajoksille ja haavoille. Keitä muna kovaksi, halkaise, pane keltuaiseen jauhettua mirhamia, aseta teekuppiin viileään paikkaan tai kellariin, niin mirhami sulaa. Tämä on yksi verraton haavavoide veripahkoja ja ajoksia sulattamaan ja parantamaan, niin myös pakkasen puremiin, ruusu- ja vesikuolion haavoille, perkaa ja puhdistaa.

Mirhás krém sebekre és forradásokra. Főzz keménytojást, hasítsd fel, keverj a sárgájába aprított mirhát, tedd teáscsészében egy hűvös helyre (pincébe), amíg a mirha megolvad. Ez az egyik legjobb, sebre való balzsam vér-aláfutások és sebek elmulasztására és gyógyítására, ahogy fagyási sérülésekre is, vízrák⁴³ sebeire, kitisztítja.

No. 10. Hywä parantawa Plaastari. Ota Waxia naula ja saman werta Hartsia, Puumöljyä 1/2 korttelia, tuoresta Storaxia Apothekista 1 luodi, punasta Mönjaa 1 luodi. Nämät, kaikki, paihti Storaxi pannaan pannuun hiljaxeen hijlistöllä sulamaan, ja hämmennetään hywin puulapiolla; ettei Mönja saa pohjaan laskeua: keitä nijn kauwwan, sixi kuin poreet kuumuudesta asettuwat, sillä

⁴² Mel depuratum (méz, mesi/hunaja) a házi méh előgyomrában alakul ki a virágok nektárjából. Használják torokgyulladás esetén a nyálkahártyák bevonására, köptetőként (Tóth 2007: 30). Magyarországon a hivatalos gyógyászatban nem használják, a népi gyógyászatban azonban régóta alkalmazzák antiszeptikus hatása miatt sebek fertőtlenítésére. Jót tesz az emésztésnek és enyhe nyugtató hatása is van (Pallas).

⁴³ Cancer aquaticus, magyarul vízrák, finnül vesikuolio. Régen vesisyöpä és ruumiinmato néven is ismerték (Forsius 2005: 81–97). Mai orvosi neve noma. A noma az arc szöveteknek rosszindulatú, üszkös megbetegedése, amely főként rosszul táplált gyerekek-nél fordul elő. Napjainkban elsősorban Afrikában ismeretes (Pallas).

aikaa leikkaa rikki Storaxia niin pieneksi kuin saat, ja pane kiwifatiin, jonga päälle ennen nimitetyt keitettyt parsedlat sitten kaataan, niin kuumana kuin ne tulelta otetaan alinomaa liikutetaan, sixi kuin se jäähtyy, ja taitaan käsillä pideltä ja wanutettaa plaastarixi joka oljattuun paperiin, rakon kansa päälle, kääritään. Mahdotoin somas tuoresten ja vanhain haawain plaastari.

Hyvä parantava laastari. Ota naula vahaa ja saman verran hartsia, ½ korttelia puunöljyä, 1 luoti tuoretta storaxia apteekista, 1 luoti punaista mönjää. Näinä kaikki, paitsi storax, pannaan pannuun hiljakseen hiillokselle sulamaan, ja hämmennetään hyvin puulapiolla; ettei mönjä saa pohjaan laskeutua; keitä niin kauan, kunnes kiehuttamisen kuplat asettuvat, sillä aikaa leikkaa rikki storaxia niin pieneksi kuin saat, ja pane avoimeen kovaan kivivatiin jonka päälle ennen nimitetyt keitettyt ainekset sitten kaadetaan, niin kuumana kuin ne tulelta otetaan jatkuvasti liikutetaan, kunnes se jäähtyy ja voidaan käsillä koskea ja vanutetaan laastariksi, joka öljytyyn paperiin rakon päälle kääritään. Paras mahdollinen laastari tuoreiden ja vanhojen haavojen päälle.

Jó gyógyító tapasz. Végy egy font viaszt és ugyanannyi gyantát, 1/8 pint olajat, száraz Storaxot a gyógyszertárból 1 latot, vörös miniumot 1 latot. Ezeket mind, kivéve a Storaxot, tedd egy edényben a parázsra, hogy lassan megolvadjon, kavard jól össze falapáttal, hogy a minium ne tudjon leereszkesni az aljára, főzd addig, amíg a forrás buborékai elcsitulnak, ekkor vágd fel a Storaxot olyan apróra, amennyire csak tudod és tedd egy kőedénybe és a fentebb említett már megfőtt anyagokat öntsd rá olyan forrón, ahogy levitted a tűzről, mozgasd folyamatosan, amíg ki nem hűl, ha már meg lehet kézzel fogni, gyúrj belőle tapaszt és burkold be olajozott papírral, hólyaggal a tetején. A lehető legjobb tapasz friss és régi sebekre.

Az orvosságkönyv nyelvi elemzése

Helyesírás

Ganander helyesírása meglehetősen következetlen. Ennek egyik oka lehet, hogy különböző helyeken különböző forrásokból gyűjtött, és az eltérő forrásokban különböző módon lehetett leírva ugyanaz a kifejezés. Az eltérések emellett adódhattak abból is, hogy az adatközlők különböző nyelvjárásokat beszéltek. A mai irodalmi nyelv *-ts-* hangkapcsolata például a szövegben *-ht-* (*sijwihte* = *siivitse* 'leszúr', *paihti* = *paitsi* 'kivéve') és *-tt-* dialektális képviseléssel (*watta* = *vatsa* 'has') is megjelenik. Mindenesetre az elkészült munka javítására és nyelvtani egységesítésére nem került sor.

Egyértelmű fejlődés Agricola írásmódjához képest, hogy Ganandernél az *ä* és *e* szinte teljesen szabályos képet mutat. Ugyanakkor még nála is gyakran fordulnak elő latinos írásmódú megoldások, olyan betűk, amelyek a finn nyelvben nincsenek jelen. Ez azt mutatja, hogy bár Ganander közel kétszáz évvel Agricola után alkotott, még ekkor sem volt állandósult betűjele az egyes hangoknak, főként a hangkapcsolatoknak.

Az idegen szavak írásképét Ganander általában megőrizte, pl. *balsami*, *camfortti*, *tincturi*. A svéd *fat* 'tál' illativusi alakban szerepel (*pane kiwifatiin* 'tedd egy kötálba'), ebből nem lehet megállapítani, hogy még a mássalhangzó végű svéd, vagy már a részben elfinnesített, tövégi *-i*-vel ellátott alakot használja-e (vö. mai finn *vati*). Az *aptheeki* már valamennyire finnes alak (mai finn *apteekki* 'gyógyszertár', svéd *apotek*). Ld. még *thee* (> *tee* 'tea').

Ganander a zöngétlen zárhangokat néhol zöngéssel jelöli: *luodi* (mai finn: *luoti* 'lat'), *tygö* (*tykö* '-hoz/-hez/-höz'). Nazális után, nagyon ritkán ugyan, de használ *d*-t és *g*-t is: *pandu* (viszont a vizsgált szövegben hétszer fordul elő a *pantu* 'tett, rakott'), ld. még *kypsentaä* 'megérik', *monta* 'sok', *parantaä* 'meggyógyít', *suonten* (*suoni* 'vérér'); *jonga* (*jonka* 'aki'), *kangeille* (*kanka* 'merev'), *kuitengin* (*kuitenkin* 'mégis'), de *henkiwedon* (*henkiveto* 'lélegzetvétel'), *johonka* 'valahova'.

Az *mb* betűkapcsolat nem fordul elő, csak az *mp* (*isompaan* < *isompi* 'nagyobb', *kumpiaan* < *kumpi* 'amelyik', *molempain* 'mindkettő', *pienempi* 'kisebb', *suurempi* 'nagyobb', *ympäri* 'körül').

A *ks* hangkapcsolatot – ahogy előtte is sokan – következetesen, mindig *x* betűvel jelöli: *yxi* (*yksi* 'egy'), *kaxi* (*kaksi* 'kettő'); *ajoxia* (*ajoksia* < *ajos* 'kelés'), *jauhoxi* (*jauhoksi* < *jauho* 'liszt'), *karrexii* (*palaa karreksi* 'hamuvá ég'), *hienoxi* (*hienoksi* < *hieno* 'finom, apró'), *kowaxi* (*kovaksi* < *kova* 'kemény'), *lastuixi* (*lastuiksi* < *lastu* 'forgács'), *päiväxi* (*päiväksi* < *päivä* 'nap'), *pienexi* (*pieneksi* < *pieni* 'kicsi') *juoxewat* (*juoksevat* < *juosta* 'fut'), *mojotuxen* (*mojotuksen* < *mojotus* '(fog)fájás').

A *v* hang jelölésére a vizsgált korpuszban csak egyetlen egyszer használ *v* betűt (*päivä* 'nap'), ezt leszámítva mindig *w*-t ír, pl. *ajawa* (*ajava* 'vezető, vivő'), *arwet* (*arvet* 'sebhelyek'), *haawa* (*haava* 'seb'), *hywä* (*hyvä* 'jó'), *ihmetelttäwä* (*ihmeteltävä* 'csodálatra méltó'), *päiwä* (*päivä* 'nap'), *halwatuita* (*halvatuita* < *halvattu* 'béna'), *henkiwedon* (*henkivedon* < *henkiveto* 'lélegzetvétel'), *hewosten* (*hevosten* < *hevonon* 'ló'), *kaatuwaan* (*kaatuvaan* < *kaatua* 'elesik'), *kanerwia* (*kanervia* < *kanerva* 'csarab'), *kawin* (*kavin* < *kapi* 'rüh'), *kirwespohjalla* (*kirvespohjalla* < *kirvespohja* 'a fejsze foka'), *kowaxi* (*kovaksi* < *kova* 'kemény'), *nawan* (*navan* < *napa* 'köldök').

A hosszú **i** (**ii**) jelölésére általában az **ij** betűkapcsolatot használja, pl. *lijna* (*liina* 'szövet'), *tijma* (*tiima* 'óra') *nijn* (*niin* 'így'), *lijkkumaan* (*liikkumaan* < *liikkua* 'mozog'), *lijkutetaan* (*liikutetaan* < *liikuttaa* 'mozgat'), *lijkuttamisen* (*liikuttamisen* < *liikuttaminen* 'mozgás'), *nijskan* (*niskan* < *niska* 'tarkó'), *sijhen* (*siihen* 'oda'), *sijtä* (*sitä* 'azt'), *wiinaa* (*viina* 'vodka, szesz'), *wijkosa* (*viikossa* < *viikko* 'hét'), de *hiilistöllä* (*hiilistö* 'parázs'), *kaikenlaisiin* (< *kaikenlainen* 'mindenféle'), *niin* 'úgy', *siihen* 'oda', *wiina* 'vodka'. Az **ij** lényegesen gyakoribb, például az egy *niin* alakra 16 *nijn*, az egyetlen *siihen*-re hat *sijhen* jut. Az **ii** betűkapcsolat egy helyütt **ji**-t jelöl: *kataiia* (*katajia* 'boróka').

Az **ij** és az **ii** betűkapcsolatot egyaránt használja az illativusi alakokban: *kaikkijn* (*kaikkiin* 'mindenre'), *kellarijn* (*kellariin* 'pincébe'), *klasiijn* (*lasiin* 'üvegbe'), *tautiijn* (*tautiin* 'betegségbe') – *kaikenlaisiin* (< *kaikenlainen* 'mindenféle'), *kaikkiin* (< *kaikki* 'minden'), *kuppiin* (< *kuppi* 'csésze'), *muottiin* (< *muotti* 'forma'), *paperiin* (< *paperi* 'papír'), *selkiin* (< *selkä* 'hát'), *tautiin* (< *tauti* 'kór, betegség').

Az alapanyagok és betegségek elnevezése is változatosan van lejegyezve, előfordul, hogy míg egyik receptben kötőjelesen szerepel a kifejezés, egy másikban már egybeírva vagy külön kötőjel nélkül pl. *Saxan-wijna* és *saxan wijna*, *puumöljy* és *Puum-öljy*.

Alaktani kérdések

Ganandernél az inessivus szabályos képet mutat: egy- vagy kéttagú tövekben **-sA**, pl. *josa* (mai irodalmi finn: *jossa* < *joka* 'valami'), *kiehuesa* (*kiehuessa* < *kiehua* 'forr'), *taudisa* (*taudissa* < *tauti* 'betegség'), *kuumisa* (*kuumissa* < *kuuma* 'forró'), *wedesä* (*vedessä* < *vesi* 'víz'); hosszabbakban **-s**: *ihmisis* (*ihmisissä* < *ihminen* 'ember'), *hewois* (*hevoisissa* < *hevonen* 'ló').

Az illativus alakja: *astiaan* (< *astia* 'edény'), *isompaan* (< *isompi* 'nagyobb'), *kattilaan* (< *kattila* 'fazék'), *kellarijn* (*kellariin* < *kellari* 'pince').

A többes genetivus: *jalkain*, *marjain*, *patain*. A mai finnben is ingadozás figyelhető meg: a *jalkojen*, *marjojen*, *patojen* alakok mellett élnek a Ganader által használt formák is (*jalka* 'láb', *marja* 'bogyó', *pata* 'fazék').

Szókincs

Ganander a gyógyászati alapanyagok és növények neveit gyakran latinul adta meg, meghagyva ezeknek a szavaknak az eredeti írásmódját, pl. *apothek*, *calamita*, *storax*, *angelika*, *colophonium*, *mastix*, *tincturi*. A mirha esetében mind a latin, mind a finn írásmódot használja: *myrrha* és *mirhami*.

A műben ritkán fordulnak elő svéd szavak: *bräck* (mai svéd *brock* 'sérv'), *get pors* 'hanga', *gikt* 'köszvény', *lilje* 'liliom', *liwerstika* 'lestyán'. Néhány svéd jövevényszó már valamennyire elfinnesített alakban fordul elő a műben: *klasi* 'üveg' (sv. *glas*, mai fi. *lasi*), *kruuku* 'cserépedény' (sv. *kruka*, mai fi. *ruukku*), *plaastari* 'tapasz' (sv. *plåster*, mai fi. *laastari*), *pruuni* (sv. *brun* 'barna') (SSA 2: 33, 49; 3: 113). Ezeket már finnesen ragozza Ganander: *pruunixi*, *klasijn*.

Összegzés

Ganander orvosságoskönyve kétségkívül hiánypótló mű volt a maga idejében. Mivel a célközönség az egyszerű földműves volt, a könyvben található receptek is ehhez igazodtak: megfogalmazásuk egyszerű, az utasítások könnyen érthetőek és követhetőek. A felhasznált alapanyagok részben a természetből begyűjthetők (ezek elsősorban növényi vagy állati eredetűek), részben gyógyszertárból beszerezhetők. A receptek megértését nehezítheti, hogy néhol csak a hozzávalók latin vagy svéd elnevezése szerepel, de a szerző igyekezett a legtöbb esetben a finn megfelelőt is közölni. Ganander törekedett arra, hogy a lehető leghasznosabb recepteket adja közre, amelyek elsősorban a gyors segítségnyújtásra szorítkoztak, hiszen művét kifejezetten olyan területek lakóinak szánta, akikhez a városi orvosok nem tudtak eljutni. A receptek közötti gyors tájékozódást azok számozása, illetve a mű végén található regiszter is megkönnyíti.

Irodalom

- Achté, Kalle 1995: Ganander ja aikansa maaginen lääketiede. In: Pentikäinen, 181–202.
- Balogh Kálmán 1883: Orvosi műszótár. Eggenberger féle könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- Bokor József (szerk.) 1926: A Pallas nagy lexikona. Az egészség enciklopédiája. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Forsius, Arno 2005: Kuolinsyyt vuosien 1749–1877 väkilukutauluissa. In: Epidemioista, väestötapahtumista ja kuolinsyistä. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 40: 81–97. Pieksämäki.
- Gustaffson, Philip 1995: Kristfrid Ganander – 1700-luvun monipuolinen va-
listusmies. In: Pentikäinen, 203–219.

- Haarala, Risto 1999: Miten lääketieteen suomea huolletaan? Kielikello 1999/3. <https://www.kielikello.fi/-/miten-laaketieteen-suomea-huolletaan>
- Häkkinen, Kaisa 1995: Kristfrid Ganander etymologina ja leksikografina. In: Pentikäinen, 161–180.
- Heikinheimo, Ilmari 1955: Suomen elämäkerrasto. WSOy, Helsinki.
- Kotivuori, Yrjö 2005: Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Kristfrid Ganander. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=8109>
- Leinonen, Matti – Nyberg, Teuvo – Veistola, Simo – Lähtiö, Pirkko 2005: Koulun biologia: Metsät ja suot. Otava, Helsinki.
- Than Károly (szerk.) 1871: Magyar gyógyszerkönyv. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Maticsák Sándor 2018: A mókusbörtöl az euróig. Pénznevek etimológiai szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NS = Sadeniemi, Matti (toim.): Nykysuomen sanakirja 1–3. WSOy, Porvoo – Helsinki, 1966–1967.
- Palola, Elina 2009: Arkaismi, konteksti ja kirjuri. Sananloppuisen *k:n* merkintä Christfrid Gananderin kansanrunokokoelmassa. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 89, Oulu.
- Pentikäinen, Juha (toim.) 1995a: Kristfrid Ganander, Mythologia Fennica. Suomalainen Mytologia. Recallmed Oy., Tampere.
- Pentikäinen, Juha 1995b: Kristfrid Ganander mytologina. In: Pentikäinen, 133–160.
- PS = Haarala, Risto (toim.): Suomen kielen perussanakirja 1–3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1990–1994.
- Rapola, Janne (toim.) 1909: Duodecimin sanaluettelo suomalaisille lääkäreille. Duodecim Seura, Helsinki.
- Rapola, Martti (toim.) 1963: Suomen kirjallisuus 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sirelius, Uno Taavi 1921: Suomen kansanomaista kulttuuria 2. Otava, Helsinki.
- SKES = Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. – Peltola, Reino 1975: Suomen kielen etymologinen sanakirja V. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 5. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Tommila, Päiviö (toim.) 1983: Suomen kulttuurihistoria 1. (Ruotsin vallan aika.) WSOy, Porvoo.

Tóth László 2007: Gyógynövények, drogok, fitoterápia, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Virtanen, Leea 1977: The Collecting and Study of Riddles in Finland. In: Virtanen, Leea – Kaivola-Bregenhøj, Annikki – Nyman, Aarre, Arvoitukset – Finnish Riddles. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 329. Helsinki. 51–57

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788a_rdf.xml

<http://www.salakirjat.net/product/303/mythologia-fennica---suomalainen-mytologia---1789>

http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/Ganander_Kristfrid

<https://www.kielikello.fi/-/miten-laaketieteen-suomea-huolletaan->

<http://www.rantsila.fi/ganander.php>

https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123176040472476

<http://sokl.uef.fi/aineistot/Aidinkieli/kirjasuomi/ganander.html>

http://www04.edu.fi/kaytannonfysiikka/incl_content/mittaaminen_vanhoja.asp

<http://www.taivaannaula.org/2014/01/31/kettu-repolainen/>

*

Kristfrid Ganander's Medical Guide (1788)

Kristfrid Ganander, primarily known as a dictionary writer and a folk poet collector, has been a humanist in the field of medicine. One of his less well known works, the *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeti* (Farmers' Medical Guide) was specifically for the simple Finnish farmers who could not get to the doctor because of their distance from the cities or their language difficulties (the language of the contemporary cultured layer was Swedish) they could not read medical books. From this point of view, Ganander's pharmacy book is a niche, which, according to the needs of a simple person, provides the most well-known folk medical practices and recipes in Finnish in a concise and comprehensible way. In my current article, I will present the first ten recipes of the work, including their modern Finnish and Hungarian translations. Background information on the name of diseases, materials used for healing, and weights is given in footnotes.

MERI JUHOS